

2. ΚΕΙΜΕΝΟ ΚΑΙ ΚΕΙΜΕΝΙΚΟ ΕΙΔΟΣ

Βασιλική Μητσοκοπούλου

Σύμφωνα με το θεωρητικό μοντέλο που αναπτύσσεται εδώ, «κείμενο» (text στην αγγλική και *texte* στη γαλλική γλώσσα) είναι το σύνολο φράσεων που απαρτίζουν ένα ολοκληρωμένο νόημα και συνιστούν ένα κοινωνικά οριοθετημένο μήνυμα. Το κείμενο, όπως λέει και ο Kress (1989, 18), είναι εκείνο το οποίο αποτελεί τη σημαίνουσα μονάδα της γλώσσας, ανεξάρτητα από το εάν το αντιμετωπίζουμε στην αισθητική, κοινωνική ή εκπαιδευτική του διάσταση. Κάθε κείμενο διαμορφώνεται από τον λόγο στον οποίο εντάσσεται, εγγράφοντας κοινωνικές περιστάσεις επικοινωνίας και τις έννοιες που αναπτύσσονται από τους μετέχοντες στις περιστάσεις αυτές. Οι έννοιες είναι διαπραγματεύσιμες μέσα στα κείμενα στη διάρκεια της κοινωνικής διεπίδρασης. Με άλλα λόγια, το κείμενο συνιστά υλική πραγμάτωση του λόγου. Γι' αυτό και τα νοήματα των κειμένων είναι εν μέρει τα νοήματα των λόγων από τους προέρχονται και έχουν διαμορφωθεί.

Υιοθετώντας τη συγκεκριμένη έννοια περί κειμένου, καταλαβαίνουμε πως μπορούμε να μιλάμε για «είδη» κειμένων. Μπορούμε δηλαδή να μιλάμε για «κειμενικά είδη» –όρος που αποδίδεται ως *genre* (γαλλική και αγγλικά) [1] και ο οποίος αναφέρεται στα κείμενα που το καθένα τους εμπίπτει σε συγκεκριμένες κατηγορίες. Οι κατηγορίες κειμενικών ειδών προσδιορίζονται με βάση τις συμβάσεις σύμφωνα με τις οποίες συγκροτείται το κείμενο. Τα κειμενικά είδη περιέχουν μορφές και έννοιες οι οποίες απορρέουν και εγγράφουν τις λειτουργίες, τους σκοπούς και τα νοήματα κοινωνικών περιστάσεων. Αποτελούν έτσι ενός είδους δείκτη και κατάλογο του συνόλου των κοινωνικών περιστάσεων μιας κοινότητας σε μια δεδομένη ιστορική στιγμή. Ανάμεσα στην πληθώρα κειμενικών ειδών που συναντούμε καθημερινά μπορούμε να αναφέρουμε τη συνέντευξη, τη διαπροσωπική συνδιάλεξη, την έκθεση ιδεών, τη διαφήμιση, το άρθρο εφημερίδας, το κήρυγμα, το ανέκδοτο, το υπόμνημα, το διήγημα, το μάθημα σε μια τάξη ή την ακαδημαϊκή διάλεξη, τις οδηγίες χρήσης ενός αντικειμένου, τη συνταγή μαγειρικής, το διδακτικό κείμενο του σχολικού βιβλίου της φυσικής, της ιστορίας, κλπ.

Το κάθε κειμενικό είδος, όπως ορίζεται εδώ, αποτελεί ένα ειδικής μορφής πεδίο γνώσης και δράσης, το οποίο χαρακτηρίζεται από συγκεκριμένο θεματικό περιεχόμενο, ύφος και δομή (πρβ. Bakhtin 1986). Για να λειτουργήσει κανείς εποικοδομητικά στις όποιες περιστάσεις επικοινωνίας δεν αρκεί να γνωρίζει τους κανόνες γραμματικής, να έχει πλούσιο λεξιλόγιο και ικανότητες γραφής και ανάγνωσης. Πρέπει να γνωρίζει τους κανόνες και τις συμβάσεις σύνταξης διαφορετικών κειμενικών ειδών, τα οποία είναι συνυφασμένα με την πολιτισμική διάσταση της γλώσσας, ώστε να έχει τη δυνατότητα να συμμετέχει στα κοινωνικά δρώμενα. Για να μάθει κανείς τους κανόνες, τις συμβάσεις και τις τεχνικές τους, πρέπει να διδαχθεί με τον τρόπο που διδάσκεται άλλου τύπου κανόνες και στοιχεία γνώσης. Για να μπορεί κανείς να ετοιμάσει ένα άρθρο, ένα φυλλάδιο προώθησης ή παρουσίασης μιας εκδήλωσης, να κάνει μια συνέντευξη, να παραγάγει ένα κείμενο ανάλογο με αυτό που εμφανίζεται στο σχολικό βιβλίο της κοινωνιολογίας ή της βιολογίας, πρέπει να γνωρίζει πώς δομούνται τα κειμενικά αυτά είδη και ποιοι κανόνες τα διέπουν.

Η αντίληψη του κειμενικού είδους, όπως αναφέρεται εδώ, αναπτύχθηκε σημαντικά στο πλαίσιο της συστημικής λειτουργικής γλωσσολογίας και ορίστηκε ως μια κοινωνική διαδικασία με κειμενική δομή πολιτισμικά και ιδεολογικά προσδιορισμένη, που χρησιμοποιείται για διάφορους σκοπούς σε διάφορα συγκεκριμένα πλαίσια.. Αρκετοί επιστήμονες (π.χ. Cope & Kalantzis 1993· Hasan 1995· Martin 1989· Rothery 1996· Threadgold 1989) έχουν συνεργαστεί με εκπαιδευτικούς της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στην Αυστραλία για την κατάρτιση εκπαιδευτικών προγραμμάτων, όπου τα κειμενικά είδη αποτελούν αναπόσπαστο μέρος του προγράμματος σπουδών στο σχολείο.

Η εκπαίδευση με βάση τα κειμενικά είδη έχει γίνει σε ορισμένες περιπτώσεις κύριος σκοπός του σχολικού προγράμματος κατά τη γλωσσική αγωγή των μαθητών μέσω του συνόλου των μαθημάτων, με το σκεπτικό ότι τα κειμενικά είδη παιδαγωγικού λόγου διαφέρουν ανάλογα με το γνωσιακό αντικείμενο προς διδασκαλία. Η εκπαίδευση αυτού του τύπου θεωρείται ως μέσο

για την ενδυνάμωση των μαθητών με γλωσσολογικούς «πόρους», με στόχο όχι μόνο τη σχολική τους επιτυχία αλλά και τη μελλοντική τους κοινωνική επιτυχία. Υιοθετώντας την άποψη ότι η διδασκαλία των κειμενικών ειδών αποτελεί ζήτημα κοινωνικής δικαιοσύνης, οι εμπνευστές της «εκπαιδευτικής των κειμενικών ειδών» [genre-based education] ισχυρίζονται ότι όσο ο μαθητικός πληθυσμός δεν εξοικειώνεται με τις κοινωνικές χρήσεις της γλώσσας θα υπάρχει σημαντικό πρόβλημα κοινωνικής δικαιοσύνης. Ο παραπάνω ισχυρισμός απορρέει από τη διαπίστωση ότι ορισμένα κειμενικά είδη παρέχουν στους χρήστες τους τη δυνατότητα πρόσβασης σε συγκεκριμένους χώρους κοινωνικής επιρροής και εξουσίας. Στην προσπάθειά τους να παρέχουν σε όλους τους μαθητές ίσες δυνατότητες εκμάθησης των τεχνικών και κανόνων που διέπουν διαφορετικά κειμενικά είδη, οι εκπαιδευτικοί που εφάρμοσαν τέτοιου τύπου προγράμματα σε ερευνητική βάση ανέπτυξαν μια συγκεκριμένη προσέγγιση διδασκαλίας της μητρικής γλώσσας, η οποία στη συνέχεια χρησιμοποιήθηκε και για τη γλωσσική αγωγή νεοεισερχόμενων μεταναστών στη γλώσσα του τόπου που εγκαταστάθηκαν.

Στόχος της προσέγγισης αυτής είναι να μεταφερθούν οι γνώσεις επιτυχημένης ανάγνωσης και συγγραφής κειμένων από το σχολείο στην εργασία, αλλά και σε διάφορες άλλες κοινωνικές δραστηριότητες. Η διαδικασία «από τη διδασκαλία στη μάθηση» (Rothery 1996) συντελείται σε τέσσερα στάδια: Πρώτα είναι το στάδιο της παρουσίασης του «μοντέλου», κατά το οποίο ο εκπαιδευτικός εξηγεί ποια είναι τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα ενός κειμενικού είδους και των υποκατηγοριών του, των λειτουργιών που αυτά τα χαρακτηριστικά του στοιχεία επιτελούν, των τρόπων οργάνωσης των πληροφοριών του και της δόμησής του. Εξηγεί επίσης το είδος των λεξικογραμματικών επιλογών που συνηθίζεται στο συγκεκριμένο κειμενικό είδος. Δεύτερο είναι το στάδιο της «από κοινού σύνθεσης», όπου ο εκπαιδευτικός βοηθά τους μαθητές να αναπτύξουν το δικό τους κείμενο βάσει των αρχών που διέπουν το συγκεκριμένο κειμενικό είδος. Το τρίτο είναι το στάδιο της «αυτόνομης σύνθεσης», όπου οι μαθητές επιχειρούν τη δική τους, ανεξάρτητη συγγραφή κειμένου, ενώ το τέταρτο και τελευταίο είναι το στάδιο στη διάρκεια του οποίου επιδιώκεται η ανάπτυξη γνώσεων σχετικά με τις κοινωνικές συνθήκες παραγωγής του κειμενικού είδους που αποτελεί το αντικείμενο διδασκαλίας. Βεβαίως, αυτό δεν σημαίνει –τονίζουν οι εμπνευστές της εκπαιδευτικής προσέγγισης των κειμενικών ειδών– πως η γλωσσική αγωγή πρέπει να εστιάζει στη στείρα αναπαραγωγή της προκαθορισμένης μορφής και δομής του κειμενικού είδους. Αντιθέτως, το κειμενικό είδος, υποστηρίζουν, θα πρέπει να προσεγγίζεται ως συνεχώς μεταβαλλόμενη κατηγορία, η οποία είναι σε απόλυτη συνάρτηση με τους επίσης συνεχώς μεταβαλλόμενους κοινωνικούς παράγοντες.

Μια άλλη κατεύθυνση θεωρητικής σκέψης, η λεγόμενη «νέα ρητορική» (Freedman & Medway 1994) που αναπτύχθηκε στη βόρεια Αμερική, θεωρεί ότι το κειμενικό είδος δεν ορίζεται από τον θεσμικά οριοθετημένο λόγο, αλλά από το έργο που καλείται να επιτελέσει. Επιστήμονες της νέας ρητορικής σχολής χρησιμοποίησαν εθνογραφικές μεθόδους έρευνας (λ.χ. παρατήρηση και συνέντευξη) για την ανάλυση κειμενικών ειδών και έκαναν λεπτομερείς περιγραφές τόσο του χώρου παραγωγής τους (ακαδημαϊκού, επαγγελματικού κλπ.) όσο και των κοινωνικών σκοπών που επιτελούν στον κάθε χώρο. Το σκεπτικό τους ήταν ότι οι χώροι και συνθήκες παραγωγής των κειμενικών ειδών παρέχουν πολύτιμες πληροφορίες σχετικά με τα ρητορικά στοιχεία που επιλέγονται. Η βασική υπόθεση είναι ότι όσο πιο κατανοητοί είναι οι στόχοι που θα επιτευχθούν μέσω ενός συγκεκριμένου κειμενικού είδους, τόσο πιο αποτελεσματική θα είναι η επιλογή των ρητορικών στοιχείων που χρησιμοποιούνται. Θα πρέπει όμως να σημειωθεί ότι, ενώ πραγματοποιήθηκε η σχετική έρευνα που κατέληξε σε προτάσεις για διδασκαλία των κειμενικών ειδών, δεν έχει προταθεί μια συγκροτημένη εκπαιδευτική πρόταση. Αυτή η έλλειψη συγκεκριμένων εφαρμογών δεν είναι τυχαία αλλά αντανακλά μια βασική θέση της σχολής αυτής, σύμφωνα με την οποία η απευθείας διδασκαλία των κειμενικών ειδών συνεισφέρει πολύ λίγο στην ανάπτυξη ή βελτίωση των συγγραφικών ικανοτήτων. Αντιθέτως, προτείνεται η έκθεση των φοιτητών/τριών σε όσο το δυνατόν μεγαλύτερη ποικιλία (ακαδημαϊκών) κειμενικών ειδών και άλλων συνοδευτικών εργασιών, όπως συζητήσεις στην τάξη, γραπτές ασκήσεις κ.ά. που θα τους/τις παρακινούν να χρησιμοποιούν κάποια συγκεκριμένα κειμενικά είδη, χωρίς να έχει προηγηθεί διεξοδική διδασκαλία της κάθε κατηγορίας και υποκατηγορίας αυτών.

Μία τρίτη κατεύθυνση έρευνας και εκπαιδευτικών προτάσεων προέρχεται από τον χώρο της διδακτικής της ξένης γλώσσας για ειδικούς σκοπούς, και συγκεκριμένα της αγγλικής ως ξένης γλώσσας, η οποία ορίζει τα κειμενικά είδη ως «επικοινωνιακά γεγονότα» που χαρακτηρίζονται από επικοινωνιακούς στόχους και από στοιχεία δομής, ύφους, περιεχομένου και του

ακροατηρίου στο οποίο απευθύνονται (Swales 1990· Bhatia 1993). Ένα από τα βασικά στοιχεία ενός κειμενικού είδους είναι, σύμφωνα με την άποψη αυτή, οι ρητορικές δομές που το απαρτίζουν. Έτσι, για παράδειγμα, η συγγραφή μιας επιχειρηματικής επιστολής ή ενός επιστημονικού δοκιμίου αντιμετωπίζονται ως μια διαδοχική παράθεση ρητορικών δομών. Στόχος της ανάλυσης είναι η καταγραφή των ρητορικών δομών που συναντώνται σε διαφορετικά κειμενικά είδη, κυρίως σε επιστημονικά και ακαδημαϊκά κειμενικά είδη.

Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στην αξιοποίηση των πληροφοριών, που προκύπτουν από μια τέτοιου είδους ανάλυση, στη διδασκαλία της ξένης γλώσσας για ακαδημαϊκούς σκοπούς και επαγγελματική επικοινωνία. Υποστηρίζεται ότι η διδασκαλία ρητορικών δομών βοηθά τους μη φυσικούς ομιλητές μιας γλώσσας κατά την ανάγνωση και συγγραφή κειμένων που θα συναντήσουν στην ακαδημαϊκή και επαγγελματική τους ζωή, καθώς τους παρέχει χρήσιμες πληροφορίες για την οργάνωση και το ύφος αυτών των κειμένων. Παρ' όλη όμως την έμφαση της ερευνητικής αυτής κατεύθυνσης στη διδασκαλία, δεν έχουν αναπτυχθεί σχετικές εκπαιδευτικές εφαρμογές και μαθησιακό υλικό. Επίσης, η σχολή αυτή επικρίνεται ότι με την έμφαση που προσδίδει στις ρητορικές και άλλες δομές δεν εστιάζει καθόλου στους κοινωνικούς παράγοντες που οδηγούν στην επιλογή των συγκεκριμένων γλωσσικών δομών στα ακαδημαϊκά και επαγγελματικά κείμενα.

[1] Ο όρος *genre* είναι ίσως γνωστός από το χώρο της λογοτεχνίας, όπου μιλάμε για λογοτεχνικά είδη (*literary genres*) και εννοούμε την ποίηση, την πεζογραφία και το δράμα. Ο όρος *genre* έχει επίσης ανεπιτυχώς μεταφραστεί στα ελληνικά ως «δείγμα κειμένου» (πρβ. Οικονόμου 1996). Επίσης, έχει αποδοθεί ως «γένος λόγου», όπως θα δούμε στο επόμενο μέρος, αλλά τόσο ο ελληνικός όσο και ο αγγλικός/ γαλλικός όρος έχουν διαφορετική έννοια από εκείνη που συζητιέται στο παρόν κείμενο.